

УДК 159.923:316.6

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ І ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ В СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ, ЯКІ НАБУВАЮТЬ ДРУГУ ВИЩУ ОСВІТУ

Разумна А.Г., викладач кафедри
наукових основ управління та психології
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

У статті розкриті сучасні наукові доробки щодо дослідження професійної ідентичності та показано евристичність урахування процесів персоніфікації й персоналізації у вивченні професійної ідентичності майбутніх психологів.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, персоналізація, персоніфікація, первинна та вторинна професійна персоналізація, первинна та вторинна професійна персоніфікація.

В статье раскрыты современные научные наработки по исследованию профессиональной идентичности и показана эвристичность учета процессов персонификации и персонализации в изучении профессиональной идентичности будущих психологов.

Ключевые слова: идентичность, профессиональная идентичность, персонализация, персонификация, первичная и вторичная профессиональная персонализация, первичная и вторичная профессиональная персонификация.

Razumna A.G. PERSONIFICATION AND PERSONALIZATION IN STRUCTURE OF PROFESSIONAL IDENTITY OF FUTURE PSYCHOLOGISTS GETTING SECOND HIGHER EDUCATION

The article deals with modern scientific papers on the study of professional identity and shows heuristic account personalization and personalization of learning processes in the professional identity of future psychologists.

Key words: identity, professional identity, personalization, personification, primary and secondary professional personalization, primary and secondary professional personification.

Постановка проблеми. Оновлені соціально-економічні орієнтири українського суспільства та сучасні європейські стандарти професійної підготовки майбутніх психологів висувають нові вимоги щодо професіоналізації сучасних психологів, важливою складовою якої є професійна ідентичність. Тому актуальним питанням становлення фахівця-психолога у вищому навчальному закладі є проблема формування професійної ідентичності майбутнього психолога, що відзначається персоналізованістю – здатністю брати на себе сучасні фахові вимоги та персоніфікованістю – вмінням актуалізувати власний потенціал в обраній справі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування професійної ідентичності як чинника професіоналізації майбутнього психолога є вкрай актуальною, оскільки її сталість обумовлює професійну готовність фахівця, можливість професійного та особистісного розвитку, а також виступає основою ефективності та продуктивності його професійної діяльності в майбутньому.

Запровадження конструкту «ідентичність» у фокус наукових досліджень пов'язане із Е. Еріксоном, який позначив іден-

тичність як «внутрішню безперервність і тотожність особистості», яку вважав найважливішою характеристикою цілісності й зрілості особистості, інтеграцією переживань нерозривного зв'язку й еквівалентності себе й певних соціальних груп. Ідентичність фіксує все те, що залишається константою, що супроводжує зміни й життєвий розвиток людини. Основні функції ідентичності: адаптивна, що полягає у збереженні цілісності та індивідуальності, та організуюча, що виявляється в організації досвіду в Я-індивідуальне.

За Е. Еріксоном у психологічному словнику поняття «ідентичність» визначається як «почуття неперервності свого буття як сутності, відмінної від усіх інших» та розглядається як «збереження і підтримання особистістю власної цілісності, тотожності, нерозривності історії свого життя», «стійкий образ «Я», усвідомлення в собі певних особистісних якостей, індивідуально-типологічних особливостей, рис характеру, способів поведінки, які визнаються своїми і достовірними» [40].

Вирізняються індивідуальні та соціальні аспекти ідентичності, що окреслюють інтрапсихічну (самототожність) та інтерпси-

хічну (тотожність із іншими) сторони особистості [26].

Часовий аспект ідентичності розглядається в роботах О.П. Белинської, що визначає ідентичність як ставлення до свого минулого, теперішнього і майбутнього та як інтегративний компонент між спадковістю, актуальною життєдіяльністю, мотивами й цілями, що окреслюють самосвідомість [3].

Професійна ідентичність як змістовно-специфічний вид ідентичності стала предметом досліджень М.М. Абдулаєвої, Т.М. Буякас, Ж.П. Вірної, Г.В. Гарбузової, О.П. Єрмолаєвої, Е.Ф. Зеєра, С.Д. Максименка, Ю.П. Поваренкова, О.М. Рикеля, І.Ю. Хамітової, Л.Б. Шнейдер та інших науковців [1; 8; 11; 13; 15; 17; 32; 35; 38]. В них відзначається пошук сутності, структури, динаміки, рівнів та статусів професійної ідентичності, детермінації та генезу, особливостей формування і становлення ідентичності у процесі опанування і виконання професійної діяльності.

Так, Г.В. Гарбузова виокремлює компоненти структури професійної ідентичності, що містять переконання у правильності вибору професії та позитивного ставлення до себе як суб'єкта навчально-професійної діяльності та майбутньої професійно-виробничої діяльності; усвідомлення своєї тотожності з професійним образом-Я; відповідність Я-концепції, образів Я-ідеально-го, Я-нормального, Я-реального та образу професії [13].

Ряд досліджень пов'язані із особливостями становлення ідентичності: статусні особливості ідентичності (Дж. Марсія, Л.Б. Шнейдер), стильові особливості формування ідентичності (М. Берзонські, О.П. Белінська, І.Д. Бронін), функції професійної ідентичності (О.П. Єрмолаєва), зв'язок професійної ідентичності із самовизначенням (Л.Б. Шнейдер), співвідношення професійної Я-концепції та професійної ідентичності (О.М. Рикель) [39; 42].

Дослідження формування та становлення професійної ідентичності визначають її зв'язок із психогенетичними процесами та саморозвитком особистості (С.Д. Максименко); акмеологічним етапом онтогенезу та становлення професіонала (О.В. Варфоломеева, Л.Е. Орбан-Лембрик); технологіями професійної підготовки (Г.О. Балл, І.Д. Бех, І.О. Титаренко, С.О. Сисоєва, Я.В. Цехмістер); розвитком креативності (В.В. Клименко, В.А. Ромеєць); суб'єктивним, інтегративним підходом у формуванні (М.Й. Боришевський, Л.М. Карамушка, С.Д. Максименко); становленням професійної свідомості (Т.С. Ві-

тенко, А.К. Маркова, В.П. Москалець), набуттям професіоналізму у процесі фахової підготовки (Г.В. Гарбузова, М.В. Савчин, Н.І. Пов'якель, Н.Ф. Шевченко) [10; 41; 38].

Професійна ідентичність психологів та студентів-психологів розглядається у працях Т.М. Буякас, О.П. Єрмолаєвої, Н.Ф. Іванової, Л.Б. Шнейдер, Г.В. Ложкіна, Т.В. Румянцевої та інших вчених [9; 15; 18; 22; 39].

Водночас досліджень, що визначають зв'язок феноменів персоналізації та персоніфікації особистості з професійною ідентичністю, немає.

Проблема персоніфікації-персоналізації в процесах особистісного становлення є досить актуальною. Процес персоналізації втілює в собі реалізацію потреби і здатності індивіда бути особистістю (А.В. Петровський, В.А. Петровський), а процес персоніфікації – потреби і здатності людини бути собою (О.Б. Орлов).

Отже, психологічна наука містить різні методологічні та теоретичні підходи щодо дослідження феномена професійної ідентичності. Водночас не створено єдиної теорії, що акумулює та інтегрує їх. Контекст персоналізації / персоніфікації в актуалізації ідентичності й професійної ідентичності психолога не вивчався.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб показати перспективу дослідження структури професійної ідентичності майбутнього психолога в контексті суб'єктивних процесів персоналізації / персоніфікації.

Вклад основного матеріалу дослідження. Становлення професійної ідентичності пов'язане зі становленням особистості. В генезі особистості як суб'єкта розглядаються процеси персоналізації / персоніфікації, що обумовлюють протилежні вектори її (особистості) становлення.

В концепції А.В. Петровського й В.А. Петровського відзначаються три типи атрибуції власне особистісного аспекту буття індивіда елементами соціальної спільності – самим індивідам і предметно-певним зв'язкам між ними: інтраіндивідуальна (особистість як індивідуальність), інтеріндивідуальна (особистість в системі стосунків) й метаіндивідуальна (особистість як система інобуття в іншому). В основі концепції персоналізації А.В. Петровського й В.А. Петровського лежить ідея особистості людини як її об'єктивної представленості в житті інших людей, включеності однієї людини в простір життя іншої [30].

Концепція персоніфікації розглядалась О.Б. Орловим, що розвивав ідеї глибинної психології, диференціюючи співвідношення юнгіанських складових особистості (пер-

сони та тіні), вводить поняття «сутність» як опозицію поняттю «особистість». О.Б. Орлов під процесом персоналізації розуміє таку форму актуалгенезу особистості, яка забезпечує одночасне посилення як особистісної персони, так і особистісної тіні, виявляючи собою тенденцію до перетворення всієї емпіричної особистості в одну персону – тінь. Процес персоналізації розглядається як трансляція себе в світі, іншим людям як сильної або такої, що володіє владою, персони. Процесу персоналізації в концепції О.Б. Орлова протиставляється процес персоніфікації як інша форма актуалгенезу особистості [28].

Персоніфікація розглядається О.Б. Орловим як «персоналізація зі зворотним знаком»; вона проявляється «не в прагненні людини бути особистістю, але в її прагненні бути самою собою».

Отже, основні протилежні тенденції в актуалгенезі особистості: рух до опанування соціально-культурального, що інтеріоризується, до персоналізації, що дає можливість особистості відчутти причетність до суспільно культурного простору, а також рух до самовиявлення, аутентичного перебування в соціокультурному просторі, намагання бути такою, якою є.

Опозиція персоналізації/персоніфікації, на наш погляд, є евристичною щодо пошуку нових аспектів у професійній ідентичності особистості, професійної особистості майбутнього психолога в тому числі. Зважаючи на це, ми розглянули становлення професійної ідентичності в ході навчання у ВНЗ майбутніх психологів, що набувають другу вищу освіту.

Концепт персоналізації/персоніфікації в контексті становлення професійної ідентичності набуває специфічних рис. Це діалектика двох векторів у процесі ментального прийняття професії як такої, що ідентифікує особистість: перший (вектор персоналізації) – від необхідної, об'єктивної професійної вимоги до особистості фа-

хівця, до її власних особистісних структур мотиваційного та інструментального рівня, другий (вектор персоніфікації) – від власних поглядів, цінностей, бажань, здібностей та схильностей до професії як соціально детермінованого середовища їх реалізації. Отже, професійна персоналізація в контексті професійної ідентичності виступає як набуття (прийняття) особистістю необхідних для професії властивостей, а професійна персоніфікація – приписування професії статусу «своєї». Персоналізація – це «представленість» професії в Я, а персоніфікація – «представленість» Я в професії. В процесі персоналізації обираються властивості в просторі Я за критерієм «професії», а в процесі персоніфікації обирається професія та її властивості в просторі професійного світу за критерієм «Я». При цьому в ментальному процесі ідентифікації ми відрізняємо «критерій» оцінки як певну константу, що слугує еталоном, за яким оцінюється «об'єкт» – змінна, що належить певній множині варіантів.

На нашу думку, можна вирізняти первинну та вторинну персоналізацію, первинну та вторинну персоніфікацію в процесі становлення професійної ідентичності й професіоналізації особистості (див. табл. 1).

Під первинною професійною персоналізацією ми розуміємо прийняття цілей, завдань, вимог професії особистістю на себе, пошук ментальних можливостей для опанування професії. Така професійна персоналізація, як правило, відбувається на початкових фазах професіоналізації (на фазі оптації). Під вторинною професійною персоналізацією ми розуміємо прийняття особистістю на себе місії «служіння» професії. Це аспект сенсо-життєвого професійного вибору, що визначає одним з найважливіших виборів особистості професійне служіння, підпорядкування себе завданням професії. Така професійна персоналізація відбувається на більш пізніх фазах професіоналізації, коли завдання професії осо-

Таблиця 1

Персоналізація та персоніфікація в структурі становлення професійної ідентичності

	Професійна персоналізація <i>Критерій оцінки – професія, об'єкт оцінки – особистість</i>	Професійна персоніфікація <i>Критерій оцінки – особистість, об'єкт оцінки – професія</i>
Первинна	Прийняття на себе вимог професії та рефлексивна ревізія власних суб'єктивних (ментальних) можливостей щодо її опанування та реалізації	Об'єктивований пошук професії (фаху) відповідно до власних схильностей та здібностей й прийняття обраної професії як «своєї»
Вторинна	Ментальне надання місії обраної професії статусу життєвого сенсу, що перетворює ставлення до професії на «служіння»	Прийняття професії як соціального простору для особистісної самореалізації, що перетворює ставлення до професії на життєву самореалізацію

бистість пов'язує із сенсом власного життя (на фазі майстерності).

Під первинною професійною персоніфікацією ми розуміємо пошук професії «по собі», відповідність професії тим здібностям, які є в людини. Така персоніфікація, як правило, відбувається на початкових фазах професіоналізації (на фазі оптації). При цьому пошук професії в професійному світі відбувається за критерієм власних здібностей та намірів. Під вторинною професійною персоніфікацією ми розуміємо становлення власного професійного стилю, творчого ставлення до діяльності, індивідуальну специфічність у виконанні професійних завдань. Це відбувається на більш пізніх етапах професіоналізації (на фазі майстерності), коли з'являється можливість для розкриття власної індивідуальності, здійснення найважливіших особистісних задумів, що пов'язані із сенсом життя у власній професійній діяльності.

Отже, персоналізація і персоніфікація в нашому розумінні виступають як ідентифікаційні опозиції, що задають діалектику пошуку власної професійної ідентичності: на фазі первісного вибору – пошуку своїх властивостей, що відповідали б соціально актуальній професії, з одного боку, й пошук професії «по собі», що відповідала б самій особистості, з іншого боку; на фазі «зрілої» професіоналізації – обрання одним із сенсів власного життя професійної місії, з одного боку, або самореалізації в професії, з іншого боку.

У дослідженнях становлення професійної ідентичності майбутніх психологів, що набувають другу вищу освіту, ми вивчали ці тенденції у порівнянні двох Я-станів особистості слухача: з позиції «минулого Я», що посідали досліджувані під час обрання першого фаху, та з позиції «майбутнього Я», що стосується обраного психологічного фаху. Для такого дослідження нами були розроблені відповідні авторські методики, що диференціюють усвідомлення самоідентифікаційних процесів при професійному самовизначенні із врахуванням персоналізаційних та персоніфікаційних тенденцій на первинному (діяльнісно-інструментальному) та вторинному (сенсо-життєвому) рівнях. Методика дає змогу враховувати суб'єктивні тенденції ампліфікації (розширення та розвитку) та симпліфікації (спрощення та редукції) у прийнятті відповідних ідентифікаційних рішень (авторські методики та емпіричні результати будуть опубліковані окремо).

Результати наших досліджень, що проведені протягом десяти років, показали, що співвідношення тенденцій персоналі-

зації (від «зовнішнього», необхідного, до ідентичності) і персоніфікації (від «внутрішнього», аутентичного, до ідентичності) в періоди обрання першого та другого фахів відрізняються. При набутті першого фаху домінує процес первинної персоналізації, що визначається ампліфікацією суб'єктивних можливостей особистості, їх підпорядкування професійно-освітнім нормативним вимогам, і водночас спостерігалась симпліфікація процесу первинної персоніфікації.

При набутті другого, психологічного, фаху процес первинної персоналізації проявляється активно, майбутні фахівці опановують професійні вимоги. Водночас спостерігається активний процес первинної професійної персоніфікації і створюються передумови для вторинної професійної персоніфікації: майбутні фахівці передбачають творчу самореалізацію в межах очікуваної професійної діяльності, реконструюють професійно значущий матеріал на індивідуалізовану модель подальшої професійної діяльності й застосування професійних знань у власному особистісному житті. Особливістю є й те, що вторинна професійна персоніфікація актуалізується не на етапі професійної майстерності, а ще на етапі опанування професії, що пов'язано із онтогенетичними особливостями слухачів – це студенти більш зрілого віку, що мають життєвий і професійний досвід. Тенденція до вторинної професійної персоніфікації особистості у більш дорослому віці набуває більшої визначеності, ніж на попередніх вікових етапах.

В дослідженні ми визначили ще два феномени: тенденція до вторинної професійної персоналізації та вторинної персоніфікації супроводжується зростанням особистісної зрілості майбутнього фахівця; актуалізація процесів персоніфікації в ході опанування другої психологічної освіти сприяє підвищенню мотивації навчально-професійної діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, екстраполяція процесів персоналізації/персоніфікації особистості на процес професіоналізації дає новий ракурс дослідження становлення професійної ідентичності майбутнього фахівця. Диференціація «критерію» та «об'єкту» в ідентифікаційному самовизначенні, що обумовлюють певну «професійну» або «особистісну» централізацію, дає змогу описати певний механізм персоніфікації/персоналізації в структурі формування професійної ідентичності.

Ментальний стан студентів (слухачів) – майбутніх психологів, що опановують другу вищу освіту, відрізняється від тако-

го, що був в них при опануванні першого фаху. Професійна ідентичність досліджуваних щодо першої професії вирізнялась домінуванням тенденцій до персоналізації (як підпорядкування себе професії), а в ситуації обрання другого, психологічного, фаху – домінуванням тенденції до персоналізації (самореалізації в професійній діяльності).

Подальші дослідження спрямовані на визначення методичних та прикладних аспектів персоналізації/персоналізації майбутніх фахівців-психологів. Врахування цих векторів актуалізації професійної ідентичності в підготовці фахівців з другою вищою освітою дасть можливість підвищити рівень індивідуалізації, а тому й ефективності їхнього професійного навчання у ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдуллаева М.М. Професійна ідентичність людини: психосемантичний підхід / М.М. Абдуллаева // Психологічний журнал. – 2004. – Т. 25. – № 2. – С. 86–96.
2. Белинская Е.П. Адаптація русскоязычної версії опросника стилів ідентичності М. Берзонського / Е.П. Белинская, И.Д. Бронин // Психологічні дослідження. – 2014. – Т. 7. – № 34. – С. 12.
3. Белинская Е.П. Временные аспекты Я-концепции и идентичности / Е.П. Белинская // Идентичность: хрестоматія / сост. Л.Б. Шнейдер. – М. : МПСИ : МОДЭК, 2003. – С. 6–20.
4. Березина Т.С. Становление профессиональной идентичности педагога / Т.С. Березина // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 7. – С. 24–27.
5. Борисюк А.С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз / А.С. Борисюк, М.М. Іванчук // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. – 2014. – № 1. – С. 116–117. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UJRN>.
6. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості : [монографія] / М.Й. Боришевський. – К. : Еллада, 2012. – 608 с.
7. Боровикова С.А. Професійне самоопределение / С.А. Боровикова // Психологічне забезпечення професійної діяльності. – СПб. : Питер, 1991. – С. 14–26.
8. Буякас Т.М. Проблема и психотехника самоопределения личности / Т.М. Буякас // Вопросы психологии. – 2002. – № 2. – С. 28–39.
9. Буякас Т.М. О проблемах становления чувства самоидентичности у студентов-психологов / Т.М. Буякас // Идентичность: хрестоматія / сост. Л.Б. Шнейдер. – М. : МПСИ : МОДЭК, 2003. – С. 221–223.
10. Варфоломеева О.В. Професійне становлення психолога-психотерапевта : [монографія] / О.В. Варфоломеева. – К. : ГП «Інформ.-аналит. агентство», 2008. – 428 с.
11. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : автореф. дис. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Ж.П. Вірна ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 36 с.
12. Гараев А.А. Професійна ідентичність як наукова категорія / А.А. Гараев // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. Сер. Психологія. – 2013. – Вип. 51, № 1046. – С. 149–152.
13. Гарбузова Г.В. Эмпирические критерии формирования профессиональной идентичности студентов / Г.В. Гарбузова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bali.osu.ru/umc/arhiv/2007/1/Garbuzova.doc
14. Дружиніна І.А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І.А. Дружиніна. – К., 2009. – 21 с.
15. Ермолаева Е.П. Професійна ідентичність як комплексна характеристика соответствия субъекта и деятельности / Е.П. Ермолаева // Психологическое обозрение. – 1998. – №2. – С. 35–40.
16. Зливков В.Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації / В.Л. Зливков. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с.
17. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. – М. : Фонд «Мир», 2005. – С. 228–311.
18. Иванова И.Ф. Индивидуальные психологические особенности студентов-психологов: влияние на формирования профессиональной идентичности и успешности / И.Ф. Иванова // Научный вестник Николаевского государственного университета имени В.А. Сухомлинского : сб. научных трудов / под ред. С.Д. Максименко. – Т. 2. – Вып. 6. – Николаев, 2011. – С. 125–128.
19. Иванова Н.Л. Професійна ідентичність і професійне простір / Н.Л. Иванова, Е.В. Конева // Мир психологии. – 2004. – № 2. – С. 148–156.
20. Ключек Л.В. Розвиток процесів ідентифікації і відособлення у підлітковому і ранньому юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л.В. Ключек ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2005. – 259 с.
21. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов – М. : Академия, 2004. – 304 с.
22. Ложкін Г.В. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта / Г.В. Ложкін, Н.С. Волянок // Соціальна психологія : Український науковий журнал. – 2008. – № 3. – С. 123–130.
23. Лукіянчук А.М. Проблема ідентифікації у професійному становленні студентів вищого навчального закладу I–II рівнів акредитації педагогічного профілю / А.М. Лукіянчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/NarOsv/2007-3/07lamapp.htm>
24. Лушин П.В. О психологии человека в переходный период : как выживать, когда все рушится? / П.В. Лушин. – 2-е изд. – К. : Наук. світ, 2007. – 207 с.
25. Марусинець М.М. Професійна рефлексія як чинник самовдосконалення особистості майбутнього педагога / М.М. Марусинець // Педагогічний дискурс. – 2010. – Вип. 8. – С. 115–118. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UJRN>.

26. Миненков Г.П. Концепт идентичности: перспективы определения / Г.П. Миненков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://belintellectuals.eu/publications/169>.
27. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія професійної комунікації : [монографія] / Л.Е. Орбан-Лембрик. – Чернівці : Книги – XXI, 2009. – 527 с.
28. Орлов А.Б. Личность и сущность: внешнее и внутреннее Я человека / А.Б. Орлов. // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 5–19.
29. Павленко В.Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В.Н. Павленко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 135–141.
30. Петровский А.В. Индивид и его потребность «быть личностью» / А.В. Петровский, В.А. Петровский // Вопросы философии. – 1982. – № 3. – С. 44–53.
31. Підбуцька Н.В. Професійна ідентичність майбутнього фахівця: аналіз теоретичних досліджень / Н.В. Підбуцька, Л.В. Беляєва // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. – 2012. – Вип. 44 (1). – С. 186–192. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psyhol_2012_44\(1\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psyhol_2012_44(1)_24).
32. Поваренков Ю.П. Введение в психологию труда: [учеб. пособие для студентов вузов] / Ю.П. Поваренков. – Киров, 2006. – 320 с.
33. Пов'якель Н.І. Професіогенез саморегуляції професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів : [монографія] / Н.І. Пов'якель. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 295 с.
34. Приходько Ю.О. Психологічний словник-довідник : [навч. посіб.] / Ю.О. Приходько, В.І. Юрченко – К. : Каравела, 2012. – 328 с.
35. Рикель А.М. Профессиональная Я-концепция и профессиональная идентичность в структуре самосознания личности. Часть 1 / А.М. Рикель // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2011. – № 2(16). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psystudy.ru>.
36. Рикель А.М. Профессиональная Я-концепция и профессиональная идентичность в структуре самосознания личности. Часть 2 / А.М. Рикель // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2011. – № 3(17). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psystudy.ru>.
37. Родыгина У.С. Психологические особенности профессиональной идентичности студентов / У.С. Родыгина // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 4. – С. 39–48.
38. Хамитова И.Ю. Развитие профессиональной идентичности консультанта / И.Ю. Хамитова // Журнал практической психологии и психоанализа – 2002. – № 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyjournal.ru/j3p/pap.php?id=20000106>.
39. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л.Б. Шнейдер. – М. : МПСИ ; Воронеж : МО ДЕК, 2004. – 600 с.
40. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон ; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – 450 с.
41. Этко Е.А. Идеи персонализации и персонификации в отечественной психологии: современное состояние и перспективы исследования / Е.А. Этко // Психологические исследования. – 2015. – Т. 8. – № 41. – С. 8. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psystudy.ru>.
42. Marcia J.E. Development and validation of ego-identity status / J.E. Marcia // Journal of Personality and Social Psychology. – 1975. – Vol.3. – P.551–558.